

Jan Jandourek: Sociologie zločinu

Praha: Portál 2011, 176 s. ISBN 978-80-262-0026-0

Jandourekovo dielo s podnadpisom *Proč lidé vraždí a jezdí načerno* je zaujímavou historicko-sociologickou exkurziou do sveta zločinu, ktorá sa nezaťažuje skrývaním svojej čiastočnej popularizácie. Hneď v úvode autor problematizuje často frekventovanú otázku sociálnych determinantov kriminality, ktorá sa popri biologických a psychologických tendenciách ukazuje ako majoritná. Pri definícii zločinu, ako aj jednotlivých druhov kriminálneho konania kladie dôraz predovšetkým na aktualizáciu poznatkov a príklon ku kultúrnemu relativizmu, ktorý problematizuje objektivistický fundament určitého druhu kriminality, ale tiež preventívnych a trestných štátnych zásahov. Neopomína úlohu viktimizácie, ktorá je taktiež sociálne podmienená a ktorá štatisticky priamo úmerne vplýva na zvyšovanie zločinnosti, ako ani preferenciu určitých typov kriminality. Analyzuje tiež spoločenskú tendenciu pristupovať k určitému typu kriminality zhovievavo odkazovaním na takzvaný „gavaliersky delikt“, týkajúci sa konkrétnej tolerancie k určitému druhu konania, ktoré je na danom území štátu postavené mimo zákona pod hrozbou sankcií. Často ide o takzvanú „čiernu prácu“, softvérové pirátstvo či finančné a iné špekulácie, ktoré nepoškodzujú konkrétny subjekt, ale „iba“ štát.

Autor si nerobí ilúzie o tom, že by na základe akéhosi morálneho pokroku preferencia zločinu poklesla – tá skôr podlieha požiadavke sofistikácie a utajenia. To však verejnosti, ale často aj orgánom činným v trestnom konaní znemožňuje presne odhadnúť rozsah a dynamiku kriminálnych aktivít. Zaujímavým údajom, ktorý Jandourek uvádza, je fakt, že práve drobná, ale viditeľná kriminalita prispieva viac k neistote a pocitu ohrozenia u jednotlivých občanov než ťažké zločiny, ktoré sú vo vedomí jedincov často depersonalizované, sú v podobe presvedčenia o vlastnej neohrozenosti, ktorá sa im cez prizmu ťažkého zločinu zdá jednoducho príliš absurdná, než aby bola desivá. Dôležitý je aj údaj, že zvyšovanie trestných sankcií podľa precíznych sociologických výskumov v žiadnom prípade nevypovedá o automatickom znižovaní zločinnosti v rámci priestoru, kde sú zavedené. To je tiež argument proti americkému spôsobu boja proti zločinu, takzvanej „nulovej tolerancii“, ako aj proti zástancom trestu smrti, ktorí poukazujú na odstrašujúcu funkciu trestu. Taktiež zvyšovanie počtu policajných zložíek ovplyvňuje klesanie kriminality len veľmi nepružne a aj to sa väčšinou týka len priestupkov a malých deliktov. Avšak zvyšovanie percentuálnej šance odhaliť páchatel'a pôsobí širokospektrálne na znižovanie trestných činov. Podľa Jandoureka ide totiž o to, že veľká časť zločinov je v podstate racionálnou kalkuláciou, aj keď spúšťačom môže byť emócia v podobe túžby po niečom materiálnom či určitom stupni spoločenského statusu. So zvyšujúcim sa rizikom odhalenia (bez ohľadu na nepohyblivosť trestnej sadzby) rastie nechut' potenciálnych páchatel'ov riskovať svoju slobodu (a budúce možnosti páchania kriminality), preto si hľadajú menej rizikovú cestu k svojmu cieľu.

Vývoj kriminalistiky však zaznamenal mnoho základných skokov či zmien paradigmy, ktoré prispeli nielen k zvyšovaniu percentuálnej pravdepodobnosti odhalenia u jednotlivých zločinov, ale aj k zmene pohľadu na zločin ako taký. Typológia zločinov sa prehĺbila o rovinu motivácie, ktorá umožňuje spravodlivejšie posúdiť a určiť trestnú sadzbu obvinených, než to bolo v minulosti. Taktiež rozčlenenie jednotlivých druhov zločinu a rozvoj špecializovaných oddelení prispieva k dynamike a následnej diverzifikácii zločinu a vice versa. V rámci klasickej sociológie sa už v 19. storočí vyskytli pokusy vysporiadať sa s otázkou kriminality prostredníctvom takzvanej sociálnej kontroly. Do určitej miery sa opatrenia klasickej sociológie ukázali ako relevantné a často dokonca aj prakticky účinné, avšak len v obmedzenej miere. Navyše ich zavádzanie do praxe spustilo zmeny, ktoré vo svojom výsledku poskytli kriminalite „úrodnú pôdu“ na úplne inom základe. Chicagská škola, ktorej stúpecami boli okrem iných aj R. E. Park, G. H. Mead, W. I. Tomas, sa zoberala problematikou štruktúry spoločenských zmien a ich následkov, medzi ktoré spadala aj oblasť zločinnosti. Idealizovaný projekt „mesta“ navrhovaný chicagskou školou bol síce sofistikovaný a na svoju dobu pomerne moderný, nepriniesol však želané dôsledky minimalizácie negatívnych sociálnych dôsledkov. Takzvaná „druhá“ chicagská škola, do ktorej patril aj E. Sutherland, autor na tú dobu nadčasového diela *Kriminológia*, poukázal na to, že konštituujúcim prvkom zločinnosti, najmä mladých delikventov, je prostredie ich rovesníkov stotožňujúce sa s vlastnými anomickými normami, ktoré v rámci svojho spoločenstva ďalej odovzdáva a vytvára z nich hierarchický systém statusových požiadaviek. Tie nútia jedinca, ktorý navyše ešte nedokáže plne reflektovať „vonkajšiu“ spoločenskú situáciu, k tomu, aby svoje konanie prispôbil normám sociálnej skupiny, s ktorou sa identifikuje. Podľa Sutherlanda je teda spúšťajúcim faktorom zločinnosti „prirodzený“ základ socializácie uskutočňovanej v patologickom prostredí.

Jandourek venuje pozornosť aj takzvaným zločinom „bielych golierov“ (white-collar crime), ktoré sú špecifické tým, že sa len zložito dajú vysvetliť podľa uvedeného Sutherlandovho modelu negatívnych dôsledkov socializácie. Navyše subjekty, ktoré ich vykonávajú, sa nenachádzajú na hranici existenčnej a materiálnej neistoty. Tento „zločin pre zločin“ má často finančný charakter v podobe defraudácie, podvodov a rôznych špekulatívnych finančných káuz. Neprijemnou „vlastnosťou“ zločinnosti je však jej šíriaci sa charakter a veľká citlivosť k spoločenským nerovnostiam. Riziko, že sa dopustí kriminálneho konania, sa totiž aj u „normálneho“ človeka zvyšuje priamo úmerne s tým, ako sú jeho materiálne a sociálne istoty „zvonku“ devalvované. Zločin sa potom aj napriek riziku a neželateľným dôsledkom stáva na základe racionálnej kalkulácie tou najschodnejšou cestou k nadobudnutiu oných stratených istôt. Preto sa dôležitou kategóriou pri skúmaní zločinu stáva práve motivácia, od ktorej závisí aj nasledujúca stratégia sociálnej prevencie kriminálnej činnosti. Významnú úlohu zohráva taktiež pohľadie a vek páchatel'ov – je štatisticky známe, že väčšinu zločincov tvoria muži medzi adolescenciou a stredným vekom, čo jednak vedie niektorých odborníkov k pou-

kazovaniu na maskulinitu zločinu, na strane druhej však poukazuje na problematiku voľného času a nepružného trhu pracovných príležitostí.

Podľa Jandoureka je však nutné dávať pozor na stereotypy, ktorých sa niekedy dopúšťa nielen verejnosť, ale aj odborníci, čím sa mení aj ich spôsob kladenia otázok o kriminálnych činoch. Jde o niektoré mýty v podobe „faktov“ o znásilnení (napr. prevažuje agresívny prístup, páchatel' je väčšinou cudzia osoba, obeť sa masívne bráni a pod.), ale napríklad aj o komerčnom charaktere zločinov a ich dosahu. Problematickým sa javí napríklad spektrum posudzovania zločinu. Jandourek operuje napríklad kategóriou detskej pornografie, ktorá nie je terminologicky správne vymedzená a pri nesprávnej interpretácii môže vrhnúť zlé svetlo aj na osoby, ktorých sa problém zločinnosti nijako netýka. Spoločnosť však pristupuje špecificky aj k takzvaným „zločinom bez obete“, medzi ktoré patrí napríklad prostitúcia. Štát so svojimi zložkami sa v tomto ohľade správa predovšetkým ako garant istého spôsobu morálky, čo nemusí nutne korešpondovať s jeho deklarovaným antikriminálnym zameraním.

V súčasnosti je najpálčivejším typom globálneho kriminálneho konania problematika terorizmu. Jandourek našťastie neupadá do jednostrannej apologetiky akejkoľvek sociálne orientovanej antiteroristickej aktivity, práve naopak – poukazuje na to, ako je tento pojem do určitej miery politicky motivovaný, aby mohol určitú nepohodlnú skupinu osôb ponímať bez obmedzenia medzinárodnými konvenciami. Terorista totiž nie je ani civilista a ani ozbrojený príslušník cudzej mocnosti, je to pojem, ktorý znesie všetko, preto je jednoducho zneužitelný na ospravedlnenie agresie určitého štátu voči inému štátu, skupine alebo subjektu. Rozlišovanie medzi revolučným terorizmom, subrevolučným terorizmom a terorizmom establishmentu poskytuje len základný náhľad na kategorizáciu teroristických aktivít. Terorizmus je možné typologizovať podľa spôsobu vykonania teroristického činu, jeho zamerania či cieľovej aktivity, ako aj personálneho zloženia podieľajúceho sa na jeho vykonávaní. Autor tiež zohľadňuje filozofické stanoviská a poukazuje tiež na Foucaultovo dielo *Dozerať a trestať*, ktoré problematizuje nielen autonómiu subjektov zločinu (na oboch stranách), ale aj zámer ich trestu/nápravy a proklamuje všeobecnú tendenciu k disciplíne. Všeobecným záverom Jandourekovho diela je tvrdenie o priamom prepojení zločinnosti a spoločenskej základne, ktorá vytvára istý typ podmienok pre jeho realizáciu.

Tomáš Gerbery